

HET VERBORGENE

Tobias Hill

Het verborgene

Vertaald door Wim Scherpenisse
en Gerda Baardman

AILANTUS

Amsterdam 2010

Voor de vertaling van de dichtregels op pagina 34 en 53 is gebruikgemaakt van de vertaling van Hans Warren uit K.P. Kaváfis, *Gedichten*, Amsterdam, Bert Bakker 1984. Het citaat op pagina 211 is afkomstig uit Lev Tolstoj, *Anna Karennina*, vertaald door Lourens Reedijk, Amsterdam, Veen 1990. De vertaling van de tekst over de Sirenen op pagina 258 is een licht aangepaste versie van de vertaling van Ben Bijnsdorp, www.benbijnsdorp.info.

Oorspronkelijke titel *The Hidden*

Copyright © Tobias Hill, 2009

Copyright Nederlandse vertaling © 2010 Wim Scherpenisse
en Gerda Baardman / Uitgeverij Ailantus

Omslag Steven van der Gaauw

Binnenwerk Adriaan de Jonge, Amsterdam

Foto auteur John Foley / Opale

ISBN 978 90 895 3027 1 / NUR 302

www.ailantus.nl

www.clubvaneerlijkfinders.nl

*Ik heb iets verborgen in de binnenste kamer,
Het deksel van de sarcofaag verzegeld
En een zwerfkei voor de deur gerold,
En het puin heeft alles zo goed toegedekt
Dat je er elke dag nietsvermoedend over loopt.*

ANTHONY THWAITE

*Het vermogen om ons voor elkaar te verbergen is een genadige gave,
want mensen zijn wilde beesten, die elkaar zonder die bescherming
zouden verslinden.*

HENRY WARD BEECHER

Al wat geheim is, ontaardt.

JOHN DALBERG-ACTON

Aantekeningen voor een proefschrift in wording

Er is wel gezegd dat de geschiedenis door de overwinnaars geschreven wordt. Deze gemeenplaats gaat in één geval niet op. Ooit waren de Spartanen heer en meester over alles wat ze aanschouwden, ze heersten over Griekenland door middel van vrees en oorlog, maar ze stelden hun overheersing niet op schrift.

Het geschreven woord is onzelfzuchtig. Het geeft zijn geheimen bereidwillig prijs en spreekt gelijkelijk tot vriend en vijand. Om die reden vertrouwden de Spartanen er maar weinig aan toe. Ze waren een terughoudend volk. Ze schreven weinig onverbloemd op, en zelfs van dat weinige is maar een klein deel overgeleverd. De Spartaanse geschriften die in onze tijd nog bekend zijn – Alcman's opgewekte meisjeskoren, Lysanders snoevende inscripties – zijn niet zozeer de ontbrekende stukjes van de puzzel als wel de enige bekende stukjes van een puzzel waarvan het grootste deel ontbreekt, zodat het wezen van de puzzel – het wezen van Sparta – zelf een raadsel is geworden.

Het is gewaagd om over zo'n onmededeelzaam volk wat dan ook als vaststaand aan te nemen. We zouden (bijvoorbeeld) kunnen veronderstellen dat onze onzekerheid de Spartanen voldoening had geschonken, maar zelfs daaromtrent bestaat geen zekerheid. Het had hen niet bovenmatig verontrust dat ze de wereld geen inlichtingen hebben nagelaten, aangezien ze zich er nauwelijks om bekommerden wat de wereld van hen vond. Waarschijnlijk zouden ze het gepast hebben gevonden dat ze niet op hun woorden maar op hun daden werden beoor-

deeld, want ze waren een volk dat veel deed maar weinig zei. En het had hun waarschijnlijk ook genoeg gedaan dat hun eigen geschiedenis op weinig meer dan giswerk gebaseerd was – zoals deze gissingen van mij – en dat hun geheimen tweeënhalfduizend jaar later nog steeds niet waren ontraadseld.

Hadden ze het prettig gevonden dat er überhaupt nog iemand aan ze denkt? Degenen die met hen te maken hadden, beschrijven hen als een trots volk. Niemand wordt graag vergeten. Maar de nieuwsgierigheid van de geschiedenis is meedogenloos, en het belang van Sparta is zo groot dat een goed historicus er niet omheen kan. Het weinige dat er is overgeleverd, wordt eindeloos uitgezeefd op zoek naar het goud van de waarheid. De beweegredenen van de generaals en koningen worden telkens opnieuw bestudeerd, in twijfel getrokken en uiteengerafeld. Het belang van de zeldzame archeologische successen wordt sterk opgeblazen, soms meer dan gerechtvaardigd is. En de daden die van de Spartanen bekend zijn, krijgen de status van legenden, zodat de mythologie van de stad langzamerhand meer invloed heeft dan de archeologie ervan misschien wel ooit zal krijgen.

Zo is er bijvoorbeeld de legende van de slag bij Thermopylae.

Volgens die legende trokken de Perzen in 480 voor Christus op om Griekenland te veroveren. Hun leger was even reusachtig als hun rijk, dat zich van de Nijl tot de Indus uitstreckte. Hun overwinning was zo onafwendbaar dat de grote koning Xerxes met zijn onderdanen meereisde om zijn veroveringen met eigen ogen te zien. Zijn macht was zo overweldigend dat het grootste deel van Hellas de grote koning al voordat deze het Griekse grondgebied bereikte liet weten vrede te willen sluiten door hem aarde en water aan te bieden, de Perzische tekenen van onderwerping.

Degenen die zich verzetten, werden aangevoerd door de Spartanen. Maar slechts weinigen waren bereid om over oorlog tegen het Perzische Rijk te praten, en nog minder om manschappen te sturen om die woorden kracht bij te zetten. De Perzen

waren al een heel eind naar het zuiden getrokken, tot bij de pas van Thermopylae, tweehonderd mijl voor Sparta, voordat ze de eerste Helleen tegenkwamen die zich verzette.

Thermopylae: de Warme Poorten. De pas was genoemd naar zijn bronnen – die vulkanisch en zwavelhoudend waren – en zijn drie engten, zijn poorten. Het was een lage weg met in het zuiden hoog oprijzende rotsen en in het noorden uitzicht op de zee. Landinwaarts waren alleen eindeloos veel bergen, dichte wouden en stenige grond, land dat zowat alleen geschikt was voor geiten. Bij de engten was de pas maar vijftien meter breed. De Perzen hadden wel andere wegen naar het zuiden kunnen vinden als ze bereid waren geweest goed te zoeken. Maar dat waren ze niet. Dat hoefden ze niet. Ze besloten door Thermopylae te trekken, waar hun vijanden zich hadden verzameld.

Xerxes' vijanden stonden onder bevel van Leonidas, de koning van de Spartanen. Hij voerde 5200 Grieken aan. Onder hen waren driehonderd Gelijken, Spartaanse mannen, die hun leven geheel wijdden aan militaire training en oorlogvoering.

Ze stonden tegenover driehonderdduizend Perzen. Aan de overkant van de Hellespont en in het westen had de grote koning een nog grotere legermacht achter de hand: in het kielzog van zijn voorhoede trok een leger van achthonderdduizend man op. Xerxes vond het niet nodig zijn hele leger van een miljoen man in stelling te brengen tegen het handjevol bij Thermopylae. Hij had tenslotte zijn Onsterfelijken bij zich, de tienduizend beste soldaten van het rijk.

Xerxes was genadig. De grote koning wachtte drie dagen om de Grieken de kans te geven de pas vrij te geven. Maar dat deden ze niet. Zijn verkenners meldden dat de vreemdelingen bezig waren een oude muur te herbouwen die een van de poorten versperde. De Hellenen waren ondanks de enorme overmacht van plan weerstand te bieden bij Thermopylae. En er was nog iets, iets wat nog verbijsterender was. Onder de Grieken waren mannen met rode mantels. Die trainden niet zoals de anderen voor de strijd. Ze deden oefeningen. Ze kamden hun haar. De

informanten van de grote koning vertelden hem dat dat de Spartanen waren. Ze maakten hun hoofd mooi om zich op de dood voor te bereiden, meldden de informanten.

Toen de grote koning dat hoorde, beval hij zijn leger op te trekken. Zijn legertent werd op de hoogvlakte boven Thermopylae opgeslagen. Daar nam hij plaats om getuige te zijn van de ondergang van zijn vijanden.

De slag bij Thermopylae duurde drie dagen. De eerste ochtend stuurde de grote koning zijn Mediërs en Elamieten. Hij had bevel gegeven de Grieken levend gevangen te nemen, maar de Grieken dreven de Perzen terug. 's Middags trok de grote koning zijn gewone troepen terug en stuurde hij zijn Onsterfelijken. Ook zij werden teruggeslagen. Toeschouwers zagen de toekomstige koning driemaal uit zijn stoel opspringen. Toen de nacht viel, hadden de Grieken standgehouden bij hun muur.

De tweede dag begon zoals de eerste was geëindigd. De grote koning zat toe te kijken hoe zijn mannen sneuvelen. Het werd een slachting bij de Warme Poorten. In de engten hadden de Perzen niets aan hun grote aantallen. Hun boogschutters hadden bogen die even lang waren als zijzelf, maar als ze naderden, doken de Grieken weg achter hun inderhaast opgetrokken muur. De Perzische infanteristen waren behendig met hun speren, maar werden door de Hellenen met de hunne afgetroefd. Soms stortten de mannen met de rode mantels zich in het gevecht. Soms leek het of hun rijen uiteenvielen en de mannen een goed heenkomen zochten te midden van de gruwelen, maar dan hergroepeerden ze zich plotseling, lieten hun schilden met donderend geraas tegen elkaar kletteren en spiesten de aanstormende Perzen aan hun speren.

Het was het jaargetijde van de onweersbuien. De dagen waren heet, ondraaglijk benauwd. 's Nachts scheen de bijna volle maan door de regen heen. De Perzen waren ver van huis. Hun huid en hun haar zaten onder de modder. Hun ogen staarden bleek uit hun zwart geworden gezicht. Overal rook het naar urine, zwavel en ozon.

De middag van de tweede dag werd er een man voor de grote koning geleid. Hij beweerde een pad door de bergen te kennen. Als de grote koning het wenste, kon hij langs dat pad mannen naar de andere kant van Thermopylae leiden. De Grieken zouden als ratten in de val zitten.

Bij het vallen van de nacht na de tweede dag, op het uur dat de lampen werden aangestoken, beval de grote koning zijn Onsterfelijken het bergpad te nemen. Leonidas wist van het bestaan van dat pad en had uit angst voor ontdekking ervan duizend man opgesteld om het te bewaken. Ze waren niet opgewassen tegen een tienmaal zo grote legermacht. Ze werden de wouden in gedreven en berichtten hun bondgenoten dat Thermopylae verloren was.

Leonidas liet allen vertrekken die naar huis wilden. De meesten verlangden niets anders dan dat en vertrokken onder dekking van de duisternis voordat de vijand hen kon omsingelen. Maar de Spartanen bleven bij de pas. En ze waren niet de enigen. Er bleven ook veertienhonderd Grieken om onder de Spartaanse koning te vechten.

In de vroege ochtend van de derde dag trokken de Perzen opnieuw vanuit het westen op. De Grieken vochten al een tijdje toen de Onsterfelijken in oostelijke richting werden gezien. De Grieken, die geen vluchtweg meer hadden, trokken zich terug op een kleine heuvel. Van de meesten waren de speren al gebroken. Ze vochten tot hun zwaarden hen uit handen werden geslagen. Koning Leonidas stortte ter aarde en stierf. Ze sleepten zijn lichaam tot driemaal toe achteruit. Ze vochten met hun dolken, handen en tanden. De barbaren staken woest op hen in. Ze werden tot de laatste man afgeslacht.

Toen de slag voorbij was, gaf Xerxes bevel om het slagveld uit te kammen. Hij wilde het lijk van de Spartaanse koning hebben. Toen het werd gevonden, liet hij het verminken. Het hoofd van Leonidas werd afgehakt en op een staak gezet. Omdat hij zodoende niet begraven werd, zou zijn ziel nooit naar het dodenrijk gaan. Daarop trok de koning verder met zijn legers, zijn

tachtigduizend ruiters en zijn twintigduizend wagenmenners, het centrale deel van Griekenland in.

De beroemdste veldslag waaraan Sparta deelnam is geen roemrijke overwinning, maar een grootse nederlaag. Het is een van de vroegste illustraties van de mogelijkheden van het marteelaarschap. Naarmate het verhaal van de opoffering bij Thermopylae zich verspreidde, putten de Grieken weer moed. Een paar stuurden nieuwe gezanten naar Xerxes met aarde en water. Maar de Hellenen bundelden hun krachten. De invasie ging verder en was verschrikkelijk – Athene werd met de grond gelijkgemaakt – maar in hetzelfde jaar waarin Thermopylae viel, werd de Perzische vloot vernietigd, en een jaar na de dood van Leonidas verenigden de overgebleven Griekse legers zich onder aanvoering van de Spartanen. In de slag bij Plataeae stredden ze gezamenlijk tegen de Perzen, en hakten ze in de pan.

Thermopylae. Het is een mooi verhaal. Maar ook niet meer dan dat. Hielden vijfduizend man werkelijk drie dagen stand tegen een leger van driehonderdduizend? Sprong de grote koning driemaal op uit zijn stoel? Wisten de Spartanen driemaal te verhinderen dat de Perzen het lijk van hun koning meenamen? Ergens in die overlevering schuilt een waarheid, maar diep verborgen. De geschiedschrijver van Thermopylae, Herodotus van Halicarnassus, was evenzeer verhalenverteller als geschiedschrijver. Zijn beschrijving draagt alle kenmerken van een legende. Ze geeft niet de antwoorden die de geschiedenis eist. Waarom verkozen de Spartanen zo ver van hun geliefde thuis te sterven? Waarom zou hun eigen koning zijn leven hebben opgeofferd? Wat is de betekenis – de politieke, de menselijke betekenis – van de inscriptie die ze achterlieten?

O vreemdeling, zeg de Spartanen

Dat we hier liggen, gehoorzaam aan hun woord.

Het Sparta van Thermopylae is ons overgeleverd als verhaal,

niet als geschiedschrijving. Een goed historicus is sceptisch. Hij kan zich niet tevredenstellen met verhalen. Als luisteraar naar een verhaal moet hij zijn ongelof tijdelijk onderdrukken, maar als geschiedvorser mag hij juist niet goedgelovig zijn. In het verhaal van Thermopylae sterft koning Leonidas voor de vrijheid van Griekenland. In de geschiedschrijving komt niemand er zo gemakkelijk af. *De simpele en onvervalste waarheid is zelden onvervalst en nimmer simpel*, zo luidt het gezegde.

Had het de Spartanen genoeg gedaan dat ze fictie waren geworden? De Spartanen van Herodotus zijn zo wreed en ondoorgrondelijk dat ze elke menselijke dimensie hebben verloren; ze verstarren tot één brok uitzichtloze onverschrokkenheid: Sparta.

Herodotus laat heel veel vragen onbeantwoord. Maar de Spartanen hielden er dan ook niet van zich voor hun daden te verantwoorden. Ze legden tegenover niemand verantwoording af. Ze wisten hoe waardevol fictie was. Ze zouden tevreden zijn geweest.

*Tekst van een openbaar college voor de
Cherwell Historical Society,
Ben Mercer, Oxford, 2003*

Metamorphosis

Hij vertrok 's avonds laat en kwam voor de volgende ochtend aan.

Het was februari, en in Athene was het net zo nat als in een willekeurige Noord-Europese stad. De eerste paar dagen genoot hij van de regen. Hij vond een pension bij de Lykabettusheuvel en liep elke dag naar de top; zijn hart bonsde van de steile klim en hij kreeg telkens een plens over zich heen als de groepjes druipnatte cipressen en pijnbomen door een windvlaag werden getroffen. De lucht onder de bomen geurde sterk naar retsina.

Maar toen begon het weer hem van het ene op het andere moment te bedrukken. Het deed hem aan Oxford denken, met alle associaties van dien. Het werd een last water die hij met gebogen hoofd van de ene plaats naar de andere zeulde, alsof de regen hem kastijdde.

Tegen degenen die hij had achtergelaten had hij gezegd dat hem hier werk wachtte. Drie maanden lesgeven aan een particuliere universiteit. Een leugen om hen niet ongerust te maken, of om ongewenste vragen in de kiem te smoren; dat hing ervan af tegen wie hij het zei. Alleen Emine had hem niet geloofd.

Zo vaak hij kon ging hij lange wandelingen maken. De stad omhelsde hem niet. Er waren in Athene 's winters te weinig toeristen en er was niet genoeg werk voor iedereen. De kranten stonden vol met slecht en steeds somberder wordend nieuws. In Istanboel eisten de Stoottroepen voor het Islamitisch Groot-Oosten de eer op de Britse consul-generaal te hebben vermoord.

De aannemers die het Olympisch Stadion in Athene bouwden, lagen acht maanden achter op het schema en hadden al viermaal het geplande budget verbruikt, en wie zou daar anders voor opdraaien dan de gewone man? Drie jongens waren op Symi omgekomen toen ze een bruiloft vierden met een aantal springladingen dynamiet die ze uit een wegwerkerskeet hadden gestolen; de explosie had geen spoor nagelaten, hun lichamen waren verdampt. Een generaal b.d. was ontvoerd van zijn jacht bij Laurion; de boot was stuurloos rondrijvend teruggevonden, als een spookschip uit een zeemansverhaal. Anarchisten hadden een bomaanslag gepleegd op een veerbootmaatschappij in Piraeus, en de Vereniging van Kioskhouders dreigde te gaan staken vanwege het verlenen van vergunningen aan Albanen, terwijl ze eerder altijd waren toegekend aan gehandicapte oorlogsveteranen; die strijd bedierf, meer dan enig ander nieuwsfeit, de sfeer in het land. De stad was niet gastvrij of ongastvrij maar onverschillig, vervuld van een gladde, gehaaste kilte die hem aan de onaangenaamste kanten van Engeland deed denken. Hij ging in zijn eentje onder de stutloze brede dakrand van de tempel van Athena Parthenos zitten, en terwijl de regen op de bordestreden drupte dacht hij aan wat hij had achtergelaten.

Hij moest werk hebben, samen met anderen met iets bezig zijn, maar er was niets. Hij had nu al geldgebrek, maar het was niet het inkomen dat hij miste, maar het leven. Die gejaagdheid had hij altijd – die drang om met iemand samen te zijn, ergens deel van uit te maken. Hij was niet iemand die in zijn eentje gelukkig was.

De pensionhoudster bewaarde de pagina's met personeelsadvertenties voor hem. Hij vond twee baantjes die hij wel had willen hebben, beide ver onder zijn niveau, een in de havenvoorstad Piraeus, en een vele kilometers diep in de industriële agglomeratie Megara. Maar toen hij belde, bleken ze allebei al te zijn vergeven, en er was geen zicht op andere vacatures.

De dagen waren ijl, wisselvallig, met een voortdurende drei-

ging van regen, maar ook opklaringen waarin de straten en pleinen plotseling helder oplichtten in de zon, zodat hij stokstijf bleef staan in een straat vol dagwinkels, of onder stoffige sinaasappelbomen, en probeerde te begrijpen waarom alles er ineens zo schitterend uitzag, terwijl de wolken alweer verder trokken en het moment voorbijging.

Hij droomde van de vrouwen in zijn leven. Ze zaten met hem in het vliegtuig. Op de een of andere manier – hij wist niet hoe of waarom – waren ze samen met hem gevlucht.

Emine zat bij het raampje en keek naar de sterren. Haar ogen waren niet die van haar, waren helemaal geen menselijke ogen. Ze waren groot en woest als die van een vogel. Vanessa sliep in haar armen. Hij wilde aanvankelijk dat het waar was, ondanks die onmenselijke blik, ondanks het ergens in zijn hersenen schuilende besef dat het niet zo was. Toen werd hij overspoeld door een golf van claustrofobie.

‘Jullie zijn er niet,’ zei hij. ‘Jullie horen hier niet. Ga weg. Ga naar huis!’

Maar Emine glimlachte alleen en schudde haar hoofd, en Nessie werd wakker en begon te huilen. Haar lippen waren aan elkaar genaaid. Aan de losse eindjes garen kleefden korstjes oud bloed.

De maandag daarna, toen hij in zijn wat roestige Grieks geroosterde kastanjes probeerde te kopen, kwamen twee studentes uit Korinthe hem te hulp. Bij een kop koffie en een sigaret vroegen ze hem van alles over Engeland, lieten hem foto's van Londen zien zoals zij het kenden – een universiteitscafé, een reclame voor een kebabzaak achter een sluier van regen – en wilden maar wat graag helpen toen hij vertelde dat hij werk zocht.

Op het flonkerende mobieltje van een van de meisjes belden ze hun oom, eigenaar van een restaurantje in de voorstad Metamorphosis. Zonder nadenken ging hij akkoord met de voorwaarden: hij zou de klanten bedienen en afwassen (kon hij af-

wassen? ja, hij dacht van wel) in ruil voor fooien en nog iets extra's, maaltijden en een kamer inbegrepen. Kon hij een biefstuk bakken? Des te beter. Ben was het toch, hè? Een mooie Bijbelse naam. De clientèle was wat ruw die winter, bouwvakkers uit het noorden, dus hij moest er niet op rekenen dat ze erg gul waren. Ze zouden zijn Grieks in ieder geval grappig vinden, beweerde de oom, waarna hij Ben vroeg of hij zijn mooie nichtjes nog even kon spreken.

De pensionhoudster was in hem teleurgesteld.

'Zo hard werken met zulke zachte handen,' zei ze terwijl ze zich over de balie heen naar hem toe boog en haar met potlood getekende wenkbrauwen optrok, en hij zei dat het goed werk was, niets om je voor te schamen.

Bij wijze van afscheidsgeschenk tekende ze een plattegrond voor hem op de achterkant van een verkiezingspamflet. Een kruisje markeerde het restaurant, alsof het een verborgen schat was. Hij liep naar het Syntagmaplein en nam de bus naar Metamorphosis.

Hij was eerder in Athene geweest, tweemaal om een lezing te geven en één keer voor een opgraving, maar hij had zich nooit in de voorsteden gewaagd. Die leken geheel opgetrokken uit naoorlogs beton en spiegelglas, alsof de stad een puur twintigste-eeuwse uitvinding was. De bus dreigde al snel oververhit te raken; de chauffeur stapte uit om de hete motorkap met zijn schoen open te wrikken terwijl de passagiers mompelend heen en weer schoven in hun stoelen. De ramen waren dichtgekoekt met eluvium, en toen ze weer gingen rijden werd het steeds warmer, eerst aangenaam, toen onbehaaglijk en ten slotte veront-rustend – de metalen buizen van de stoelen waren te heet geworden om aan te raken. Maar niemand stapte uit voordat hij bij zijn halte was. In Metamorphosis was een bus die half in brand stond blijkbaar altijd nog beter dan helemaal geen bus.

Hij stapte uit toen hij een straatnaam herkende van de plattegrond. Er waren nauwelijks borden en hij oriënteerde zich op het licht. De winkels aan weerszijden van de straat waren spe-

lonkachtig, en hij zag uitsluitend dierenwinkels en tractorshow-rooms. Ze waren groot genoeg om de oranje en groene tractorchassis te herbergen, en zo hol dat de kreten van kanaries en kaketoets veelvoudig weergalmden, alsof er hele zwermen verwilderde vogels in het inwendige van de gebouwen huisden.

Hij doorkruiste een park, dat verlaten in de regen lag, afgezien van één zwarte vrouw met Afrikaanse vlechtjes die met haar hoofd in haar handen op een bankje bij een klokkentoren zat. Toen hij het restaurant eindelijk had gevonden, was hij een uur te laat, en meneer Adamidis, de eigenaar, keek hem boos aan en nam hem snel mee naar boven voordat de klanten de kans kregen zich een oordeel over hem te vormen.

In de kamer boven rook het naar mannen en kakkerlakken. De muur bij de deur werd in beslag genomen door een wasbak, een spiegel en een kalender van de Griekse Boerenleenbank. In een hoek stond een kapotte friteuse. Op de grond lagen, zo ver mogelijk uit elkaar, vier matrassen met lakens in diverse stadia van onopgemaaktheid; naast een ervan lag een koffer, naast een andere een sporttas. Op de matras het dichtst bij het raam lag een man met een langwerpige gezicht te roken. Hij keek naar Ben toen die binnenkwam, maar wendde zijn hoofd direct veveeld weer af.

‘Je kunt slapen waar je wilt,’ zei Adamidis met een zwaar accent, terwijl hij naar de man en de matrassen gebaarde. ‘Waardevolle spullen kun je bij mij achterlaten. Kom beneden als je je hebt opgefrist.’ Hij nam Ben van top tot teen op. ‘Heb je waardevolle spullen? Oké. Wil je wat drinken? Water?’

‘Nee, ik hoef niks.’

‘Oké, prima, ik vroeg het maar. Over een halfuur beneden, oké?’

Met zijn hand aan de deurkruk nam hij Ben opnieuw op. Hij zette een gezicht alsof het hem speet dat hij naar zijn nichtjes had geluisterd. Vlak voor hij de deur achter zich dichtdeed, dreeven de geur van vlees en het geluid van lachende mensen de trap op.

Bij slechts één matras was er geen bijbehorend territorium met persoonlijke spullen. Hij schudde zijn rugzak af en legde hem neer. De lakens zagen er schoon uit, maar alles stonk naar zweet en insecticide.

Hoe ben ik hier verzeild geraakt?

Hij was uit Engeland vertrokken zonder enige ambitie, behalve om weg te gaan. Het kon hem nauwelijks schelen waarheen, hij had alleen wat afstand in plaats en tijd nodig tot het leven dat hij zo onherstelbaar had beschadigd. Drie maanden was de langste periode dat hij zich aan zijn verplichtingen had kunnen onttrekken, en Athene was een plaats die hij kende, een bestemming die zijn collega's en vrienden niet ongepast zou voorkomen.

En nu zat hij dus hier, in Athene. Het zweet koelde af op zijn rug. Hij rilde van de kou. Het gebrek aan comfort van de kamer deed hem niets, maar nu hij tot stilstand was gekomen, merkte hij dat hij zich niet op zijn gemak voelde. Het was verontrustend dat hij, eenmaal uit zijn oude leven gestapt, zó snel hier verzeild was geraakt. In een kamer boven een goedkoop eettentje ergens in de rimboe, in een stad in het buitenland.

Het was alsof hij ergens een fout had gemaakt. Alsof hij op een gegeven moment zonder het zelf te beseffen een verkeerde afslag had genomen, waardoor hij nu op weg was naar een duistere, onverwachte bestemming.

‘Valt wel mee, hoor.’

Toen hij zich omdraaide, zat de man naar hem te kijken. Hij had Engels gesproken. Hij verhuisde zijn sigaret naar zijn linkerhand en stak de rechter uit.

‘Kostandin.’

‘Ben.’

‘Engels, hè?’

‘Hoe wist je dat?’

‘Je ziet Engels uit,’ zei Kostandin grijnzend. Het was een aardige grijns, schuins en spottend. ‘En misschien heeft de baas gezegd.’

‘Hoe is hij?’

‘Als een baas. Ga zitten, ga zitten!’

Hij gebaarde naar Ben, trok zijn benen uit de weg en duwde zijn pakje sigaretten over de lakens naar hem toe. Hij had diepliggende ogen, met een donker gepigmenteerde huid in de oogkassen.

‘Heeft meestal vakantie. Als hier is, hij vertrouwt niemand.’ Hij knikte in de richting van Bens rugzak. ‘Mij niet, jou niet, z’n vrouw niet. Alleen z’n zoon. Kijk uit voor de zoon. Waar ik vandaan kom, zeggen we “Schud je een Griek de hand, tel dan je vingers na”. Bij de baas jij telt ze, bij de zoon jij kijkt of bloeden.’

Hij knikte gegeneerd, zocht naar de juiste woorden.

‘Hoe lang ben jij hier al?’

‘Te lang. Twee jaar. Geld is shit, eten is goed, kamer... jij ziet zelf. Lange uren. Is beter als we druk hebben, dan de tijd gaat sneller. Maar de baas is oké. De kamer kost niks.’

Hij had het nog steeds koud. Zijn kleren waren nat. De tabak van de man gaf hem warmte.

‘Waar kom je vandaan?’

‘Albanië.’

‘Apollonia ligt in Albanië.’

Tot zijn voldoening verzachtte het gezicht van de ander zich, het werd onverwacht mild en verloor al zijn triestheid.

‘Onze mooie Romeinse stad. Ben je geweest?’

‘Ik heb erover gelezen.’

‘Waarom?’

‘Het is mijn vak. Archeologie.’

‘Ar-gee-o-lo-gie,’ herhaalde Kostandin, en hij knikte. ‘Ruïnes, ja. Wij hebben veel ruïnes in Albanië.’

Toen Ben zijn sigaret had opgerookt, stond hij op, pakte een handdoek uit zijn rugzak en liep naar de wasbak. Tussen de kranen lag een dun stukje groene zeep. Het water begon warm te worden. Hij trok zijn shirt uit, boende zijn gezicht, handen en oksels schoon en droogde zijn haar, zijn kleren en zijn huid af.

‘Nu jij doet niet. Die archeologie.’

‘Op dit moment niet.’

‘En waarom kom jij hier?’

‘Ik moest ergens naartoe.’

‘Maar waarom Griekenland?’

‘Dat is mijn terrein. De plek die ik het beste ken.’

‘Ja, in archeologie. Maar Engeland is oud land. Buckingham Palace, Windsor. Jij moet archeologie doen in Engeland. Is beter.’

Hij wist te voorkomen dat het stukje zeep de afvoer in spoelde, legde het terug tussen de kranen en spoelde het vet van zijn handen. De kalender van de Boerenleenbank was opengeslagen op februari. Onder de foto stond in het Engels en Grieks SLACHTHUIS AUSTER LTD., KALAMATA. Op de foto stond een intens verveelde jonge vrouw die een varken van snuit tot anus opensneed.

‘Waarom blijf jij niet in Engeland?’ hield zijn gesprekspartner aan, en Ben haalde zijn schouders op om tijd te winnen, misschien om de noodzaak tot antwoorden op te schorten; zijn nek-haren gingen overeind staan. ‘Ga jij hier archeologie doen?’

‘Nee. Zoals ik al zei, ik moest gewoon ergens naartoe.’

‘Wat ben jij dan, docent, student?’

‘Allebei.’

‘Jij ziet uit als een student. Maar studenten hebben hun eigen kamer. Misschien jij bent toch heel iets anders.’

Er klonk een hevig gekletter van pannen beneden, een korte geschreeuwde woordenwisseling. Ben trok zijn shirt weer aan. ‘Ja, misschien ben ik heel iets anders, net als jij.’

‘Nee.’ Kostandin had zijn sigaret ook op. Zijn armen lagen gekruist op zijn opgetrokken knieën, zijn blik was strak op Ben gericht, zijn magere lijf tegen de muur gevouwen. ‘Niet als ik. Helemaal niet. Jij bent van een heel ander soort.’

Archeologie. Van Grieks *archaiologia*, wat ‘verhandeling over oude dingen’ betekent.

Zo zag hij het vak zelf niet. *De bestudering van geheimen* – dat was het voor hem. Een manier om het verleden te reconstrueren, stukje bij beetje, puur door scherpzinnigheid en logisch nadenken. Om de geschiedenis bloot te leggen.

Het lijk in de grafkuil en de inkeping in de schedel, de betekenis van de edelstenen en de manier waarop het offer was gebracht, het stuifmeel in het vergif in de wijnzak aan het voeten-eind... het kon allemaal worden ontdekt. Opnieuw aan het licht worden gebracht. Alle dingen gaven uiteindelijk antwoord, als je wist hoe je ze moest ondervragen. Als je geduldig was, als je luisterde, ging zelfs de aarde spreken.

Hij dacht terug aan Nessies stem op de dag dat hij haar had achtergelaten.

De ochtendmist was aan het optrekken. De lucht die tevoorschijn kwam was egaal grijs geweest, alsof Oxford onder een noordelijke zee lag. Hij had de auto op het plein bij Foyt geparkeerd en de motor afgezet, behoedzaam als een jager die wild besluipt. Het huis was door de pijnbomen heen te zien. Benden waren lichten aan. Foyts auto stond nog op de oprit.

Hij had haar nog een keer willen zien, maar toen puntje bij paaltje kwam durfde hij Foyt niet nogmaals onder ogen te komen. Dus was hij, lafaard die hij was, in de auto blijven zitten en had het nummer ingetoetst op zijn mobieltje. De straatlantaarns waren nog aan, de schakelaars ingesteld op wintertijd, en hadden halo's van verlichte mist. Terwijl hij wachtte, staaarde hij door de bomen naar het huis.

De au pair had opgenomen, een onopvallend meisje wier naam hij altijd vergat. Foyt had haar persoonlijk in dienst genomen na een tip van een van de vele taalcollega's.

'Met Ben.'

'Ben?'

'Vanessa's vader. Mag ik haar even?'

Het meisje hield haar hand op de microfoon, er werd op de achtergrond gepraat. Hij hoorde zijn eigen naam en herkende Foyts stem. Zeg maar tegen hem...

En toen de au pair weer, Foyt liet het haar opknappen. Delegeerde hem aan haar.

‘Kunt u later terugbellen? Ze zit nu te ontbijten, en daarna gaan we naar de crèche...’

‘Even maar. Of wacht, ik ben in de buurt, ik kan wel even langskomen...’

‘Nu? Nee, dit is geen goed moment.’

Sunniva, zo heette ze. Ze was altijd nors tegen hem geweest als hij Ness kwam ophalen, en nu klonk ze chagrijnig, alsof ze had verwacht een vriendje aan de lijn te krijgen maar op een telemarketingbureau was gestuit.

‘Kunt u ons op de crèche bellen?’

‘Hè? Nee, wacht even, Sunniva...’

‘Súnniva.’

‘Dat zei ik.’

‘U gaat op reis, hè? Met vakantie. Naar Griekenland. Dat zei Emine.’

‘Het is geen vakantie.’

‘U zult daar vast een fijne tijd hebben.’

Hij had zijn ogen dichtgedaan. De woede was in hem opgeweld, zinloos en wanhopig. Dat gebeurde tegenwoordig heel vaak. Het leek wel alsof zijn woedereservoir zich tijdens de maanden dat ze uit elkaar waren langzaam had gevuld. Alsof hij nu een zee van woede in zich had, een koude, onaangename, rijzende vloed. Het beangstigde hem. Hij werd soms van het ene moment op het andere kwaad, zoals nu op Kostandin de Albanees, maar vaker op zijn dierbaren – meestal op Emine, zodat hij voor de zekerheid maar uit haar buurt bleef, hoe graag hij haar ook wilde zien. Hij droomde afschuwelijke dingen. Dat hij haar schedel openbrak en alles daarbinnen uit elkaar peuterde om te zien of er nog iets voor hem in zat.

Het waren maar gedachten. Hij zou haar nooit iets aandoen. Maar aan de andere kant had hij dat al één keer gedaan, op zijn eigen behoeftige manier. En die ene keer was voor hen allebei meer dan genoeg geweest.

‘Hallo?’

Haar stem klonk nu anders. Nuffig en bruusk, de toon die je tegen een balsturig kind aanslaat.

‘Ik wil mijn dochter graag even spreken.’

‘We zijn al aan de late kant voor de crèche, en ze is nog niet aangekleed.’

‘Ze hoeft ook niet aangekleed te zijn, ze moet...’

‘Als u wilt, kan ik u meneer even geven.’

‘Jezus christus...’

Van een afstand drong nu een andere stem tot hem door, gevormd door de draadloze verbinding: een luide falset. Vervolgens een zucht, de klap waarmee de hoorn werd neergesmeten, geruzie dat naderbij kwam, en ten slotte hoorde hij iemand hingen.

‘Pap.’

‘Ha Garnaaltje.’

‘Ik heet geen Garnaaltje.’

‘Nee? Dan ben ik verkeerd verbonden. Met wie spreek ik?’

‘Met mij, maar ik heet geen Garnaaltje.’

Een schaduw bij het keukenraam. Hij had het rolgordijn zien verduisteren, zijn vijanden die opdoken en zich weer terugtrokken.

‘Hoe dan?’

‘Dat weet je best, jij hebt me die naam gegeven.’

‘Nessie?’

‘Ja.’

‘Dag Nessie.’

Alle woede was uit hem weggevloeid op het moment dat hij haar naam had uitgesproken.

‘Pap, hoe oud ben jij?’

‘Hè? O, stokoud. Hoezo?’

‘Marks vader is vijftig.’

‘Welke Mark?’

‘Pá-áp – we zijn naar zijn verjaardag geweest, toch?’

‘Ach ja. Mijn geheugen is een zeef. Heb je lekker geslapen?’

‘Hm. We zitten nu te ontbijten. Sinny en ik. Zo noem ik Sunniva nu, Sinny. Het is een bijnaam, net als Garnaaltje, maar veel leuker.’

‘Je klinkt niet alsof je zit te eten.’

‘Nee, nú niet. Hiervoor en hierna. Waarom lach je?’

‘O, niks. Mama zei dat je met me wilde praten. Dat je me iets wou vragen.’

‘Ja... maar nou ben ik het vergeten.’

‘Geeft niet. Zeg, ik had gisteren een leuke dag, jij ook?’

Geen antwoord. Hij hoorde haar nog steeds ademen, maar haar aandacht was kennelijk afgeleid. Ze was al bezig van hem weg te drijven.

‘Hallo? Hallo Nessie? Ben je daar? Ik wil met je praten,’ zei hij, terwijl hij probeerde kalm te blijven, en opeens was ze er weer, harder en veel dichterbij dan eerst, als een radiostation dat ineens helder doorkomt.

‘Papa, ga je weg?’

Hij had het er vaak met haar over gehad, al vanaf het moment dat hij had geweten dat het onvermijdelijk was. Ze leek het nooit echt te hebben begrepen. Nu vond hij het bijna jammer dat het eindelijk tot haar was doorgedrongen. Hij vroeg zich af wie het haar had uitgelegd, of dat het besef al die tijd sluimerend aanwezig was geweest, had gewacht op het moment dat ze het zou accepteren.

‘Papa?’

‘Ja. Ik ga weg. We hebben gisteren toch afscheid genomen, ben je dat vergeten?’

‘We nemen zo vaak afscheid.’

‘Maar gisteren was het anders.’

‘Dat wist ik niet.’

‘Het is maar voor een poosje. Goed?’

‘Ik wil niet dat je weggaat.’

‘Het kan niet anders.’

‘Waarom niet?’

‘Het moet voor mijn werk.’

Wat een leugen. Was het ooit een leugentje om bestwil geweest? Wat was het hem makkelijk afgegaan, liegen tegen zijn eigen kind.

‘Waar ga je naartoe?’

‘Naar een plaats die Athene heet.’

‘A-tee-ne? Wat een stomme naam.’

‘Het is maar voor een poosje, lieverd.’

‘Wanneer kom je terug?’

‘In de zomer.’

‘Wanneer is dat?’

‘Dat weet je best. Na de lente.’

‘Is de lente nu?’

‘Bijna,’ zei hij. ‘Het is bijna lente.’

Stilte. Een auto reed voorbij in de grijsheid, en daarna was er geen geluid meer op het plein.

‘Nessie?’

‘Goed. Je mag weg.’

‘Ik ben terug voor je het weet, hoor.’

‘Nietes. Maar ik moet nu ophangen.’

‘Wacht even...’

‘Ik moet ophangen. We moeten nog een heleboel doen.’

‘Nessie?’

Maar zijn dochter was al weg, en alleen de au pair, die hij wel dra zou zijn vergeten, kwam weer aan de lijn om het gesprek te beëindigen.

Ze waren met zijn negenen in het restaurant. Het laagst in rang waren Modest en Florent, twee Albanese broers die die winter van vlak over de grens waren gekomen. Kostandin en Ben hadden iets meer anciënniteit qua culinaire vaardigheden en leeftijd. Soms verdienden de nichtjes van mevrouw Adamidis in het weekend een zakcentje bij als serveerster. Adamidis en zijn vrouw, die het restaurant al achtendertig jaar samen dreven, zwaaiden de scepter over het hele gezelschap. Maar het allerhoogst, helemaal boven aan de voedselketen van het restaurantje, stond hun zoon Nikos.

Kostandin had het vertrouwen van Adamidis meer gewonnen dan hij graag wilde toegeven, want dat zou te veel eer voor de Griek zijn. De eigenaars waren vaak weg, voor zaken of op pleziertochtjes, en dan werd Kostandin de rol toevertrouwd van eerste man, wat betekende dat hij niet alleen kookte, maar ook naar buiten snelde, begroette en converseerde, en soms betoonde hij zich zelfs ruimhartig, schonk hij iemand de zeldzame gunst van een glas driesterrencognac als het ernaar uitzag dat die geste later lonend zou blijken. Maar altijd, of Adamidis er nu was of niet, kwam het werk in de keuken en het bedienen van de gasten grotendeels op Ben en de Albanezen neer.

Het was altijd druk in het restaurant als het open was. Het zat vol bij de grote middagmaaltijd, en 's avonds laat weer, als de bouwvakkers van de middagploeg kwamen, de stelletjes die een hoektafeltje wilden, neerslachtige handelsreizigers die in hun eentje zaten te eten en te roken, studenten van de plaatselijke universiteit, en af en toe een gezin, compleet met kinderen die Adamidis kon ophemelen en verwennen met zoete hapjes en glazen Pepsi. Er kwamen zelden buitenlanders in Metamorphosis, maar die had het restaurant ook niet nodig.

Het werk was meedogenloos. Hij had het baantje genomen als tijdelijke overbrugging, als noodoplossing, maar zo voelde het niet. Aan het eind van de eerste avond zaten zijn handen en onderarmen al vol met schrammen en brandwondjes. De verbrande plekken kriebelden en deden pijn, alsof er iets levends onder zijn gestriemde huid zat. De dagen daarna genazen de wonden traag en slordig. Ze hadden een vasthoudendheid die verontrustend was.

En dan de stank. Bijna vanaf het moment dat hij het gebouwte voor het eerst betrad trokken de luchtjes in het textiel van zijn kleren en in zijn lijf – ammonia, gegrild vlees, rauw vlees – zodat er zelfs op zijn vrije ochtenden, als hij las of in het park wandelde, een zeurende honger aan de randjes van zijn bewustzijn knaagde.

Hij was niet altijd ongelukkig. Het was hard werken voor zijn

zachte handen, maar hij wist dat hij het wel zou overleven. Hij wist genoeg van schaamte om zich er niet voor te schamen. Als hij aan de oneindige eetlust van de klanten dacht, en aan het eten dat als afval naar de keuken terugkeerde, walgde hij van het restaurant, en ook als hij elders was verafschuwde hij de stompzinnigheid van het werk. Maar soms was het anders als hij er was. De lange werkuren waren slopend, maar ze hadden een ritme waarin hij werd opgenomen als hij er het minst bij nadacht, een patroon van bezigheden die al zijn aandacht in beslag namen, een choreografisch gevoel voor degenen rondom hem, een groepsmentaliteit, waardoor hij soms opkeek als hij een stuk vlees had omgedraaid of een bestelling had doorgegeven of opgenomen, en tot zijn verbazing ontdekte dat het een paar uur later was, dat de zon was ondergegaan en het buiten schemerig was geworden.

Met iemand samen zijn. Ergens deel van uitmaken.

Die gewaarwording was op zijn volledigst als de drukte het grootst was, als de temperatuur en het zenuwslopende gedoe in de keuken haast ondraaglijk waren, zodat hij vanuit de ovenhitte de koele eetzaal vol beschaafd geroezemoes binnen stapte maar niet eens tijd had om opgelucht te zijn. Kostandin had gelijk gehad: het werk vrat tijd. Het verslond uren, dágen – misschien zelfs jaren, als het de kans kreeg – zodat hij op een ochtend tegen negenen wakker werd, stil bleef liggen, de dagen telde en besefte dat hij al twee weken in Athene was. Twee dagen eerder was zijn verjaardag ongevierd voorbijgegaan. Hij was vijftienvintig geworden zonder het te merken.

Hij droomde weer van zijn vrouw en kind. Ze waren precies hetzelfde, bevroren, alsof ze stand-by waren gezet en zo op hem hadden gewacht. De sterren schenen door het vliegtuigraampje achter hen. Ze vlogen samen in het donker door de duisternis.

Wat had hij er verkeerd aan gedaan hen achter te laten. In zijn dromen werd zijn vertrek ontmaskerd als de vergissing die het was. Hij had nooit uit Oxford weg moeten gaan. Hij had het te

makkelijk opgegeven, hoe fout het ook was gelopen tussen Emine en hem, wat hij hun ook had aangedaan. Door te vertrekken was hij wéér de fout in gegaan.

De tranen glinsterden op Nessies gezicht. De draad in haar lippen begon los te raken. Haar mond bewoog en trok eraan.

Hij keek haar aan en schudde zijn droomhoofd. Zijn dochter probeerde iets tegen hem te zeggen. Ze lag zoals ze altijd lag als ze sliep, met één hand met gekromde vingers in haar haar. Haar moeders armen hielden haar bij hem weg. Hij boog zich omlaag om te verstaan wat ze zei. De ruwe eindjes draad streken langs zijn oor. Haar hand kroop in de zijne als iets wat een schuilplaats zoekt.

Je hebt niks verkeerd gedaan, Ben. Je hebt ons niet verlaten. Ooit zul je dat wel doen, zei ze met een stem die niet de hare was. *Maar nu nog niet.*

Hij begon de tijd af te meten aan zijn werkuren. Zijn wereld vernauwde zich tot die van de keuken en de eetzaal. Het verhoogde terras en het verraderlijke opstapje. Het opflakkeren van licht ontvlambaar vet. Het gesputter en gesis van vlees. De roestvrijstalen pannen verguld met olie. De vissen zo groen als aardewerkglazuur, zo dof glanzend als lood, zo roze als geschaafde huid. De incidentele lachsalvo's van de Albanezen. Een grote pot augurken die op het binnenplaatsje bij de keuken kapot was gevallen, de augurken verschrompeld in de zon als hagedissenkadavers. De keurige bosjes sjalotjes. Witte tegels, gegroefd van het kippenbloed. De goten vol ingewanden. De dronkenlappen die verderop in de straat het hoogste woord hadden, en de hele duistere nacht voor zichzelf.

Op het moment dat Ben in het restaurant arriveerde, was Nikos met vrienden in de bergen aan het skiën geweest. Het duurde een tijdje voordat hij hem ontmoette. Zijn vader was een logge man, op een lome manier strijdlustig op de oude foto's boven de bar, zacht en dik geworden na tientallen jaren in deze branche.

Nikos was anders. Hij was pienter, de eerste van de familie die naar een topuniversiteit ging. Hij had een gejaagde blik, zijn ogen bleven nooit lang op iets rusten. Hij was zo mager als een lendenstuk. Hij dronk niet. Hij hield van hasj, constateerde Ben, en van seks, als je zijn eigen verhalen mocht geloven. Af en toe verscheen hij in het restaurant met een meisje op sleeptouw, maar hij behandelde zijn vriendinnen schofterig en onaardig, waar Ben een hekel aan had, en tegen zijn nichtjes Demi en Chara deed hij ongeïnteresseerd. Hij deed aan conditietraining in de sportzaal van een internationaal hotel in de buurt van het Syntagmaplein, waar hij buitenlandse vrouwen kon oppikken. Hij was niet zichtbaar gespierd. Kostandin zei dat hij sterker was dan hij eruitzag, op een toon alsof hij dat uit ervaring wist.

Toen Kostandin hem een keer voordeed hoe hij inktvis moest uithalen – je trekt de ruggengraat uit het zachte lijfje als een glazen pen uit een inktpot – vertelde de Albanees hem een verhaal over Nikos. Op zijn zeventiende was de jongen een keer met vrienden naar een voetbalwedstrijd geweest, en toen was hij na afloop in gevecht geraakt met drie Engelsen. Hij was niet gewond geraakt, maar een van zijn vrienden had een snee in zijn hand, die gehecht moest worden.

Tegen de avond had Nikos op de een of andere manier uitgevist waar die mannen logeerden. Hij ging alleen naar het hotel. De mannen zaten in het restaurant. Het sprak vanzelf (aldus Kostandin) dat ze ladderzat waren. Nikos liep naar hun tafeltje en feliciteerde hen met de overwinning van hun club. Hij pakte een paar motorhandschoenen uit de tas die hij bij zich had en trok ze, nog steeds glimlachend, aan; daarop stak hij zijn hand weer in de tas en haalde er een motorketting uit. Hij ranselde de man die het dichtst bij hem zat met de ketting af. Bij een poging zich te verdedigen was de man een deel van zijn hand kwijtgeraakt. Hij was bijna overleden aan het bloedverlies.

Een paar mensen moesten Nikos met vereende krachten wegtrekken. Het slachtoffer had een strafrechtelijke procedure te-

gen hem aangespannen, die de familie Adamidis had afgekocht. Nikos zelf was een week voor zijn achttiende verjaardag uit de gevangenis ontslagen, als iemand met een tot dan toe blanco strafblad die strafvermindering had gekregen wegens goed gedrag.

's Zomers doorkruiste hij de stad op zoek naar vrouwelijke toeristen, die naar hij beweerde in de rij stonden om eerst schrijlings op Nikos' Honda plaats te nemen en daarna op Nikos zelf. Maar 's winters viel er kennelijk weinig te versieren. Meestal keerde hij al voor middernacht terug naar Metamorphosis om nog een kleinigheidje te eten, naar de buitenlandse werknemers van zijn vader te staren en soms met ze te praten.

'Dus jij bent een Engelsman?'

'Ja.'

'Ik mag Engelsen wel.'

'O ja?'

'Ja. Je weet toch wat jullie grootvaders voor onze grootmoeders hebben gedaan?'

Zaterdagavond, tien voor negen, vlak voor de avonddrukte. Nikos stond uitdagend bij de deur naar de binnenplaats. Hij rookte – hasj, altijd hasj, nooit tabak – en hield de joint omhoog in de heldere nachtlucht. Hij deed dat alleen bij het restaurant als zijn ouders er niet waren. Af en toe zette hij zijn woorden kracht bij door met de joint de keuken in te priemen, soms in de richting van de werknemers, soms op de ongrijpbare kracht van zijn eigen betoog, en de scherpe hasjlucht bleef hangen en vermengde zich met de andere restaurantgeuren.

'Weet je dat niet? Wat zijn jullie toch rare lui. Jullie vergeten je eigen verleden. Jullie hebben ons van de nazi's bevrijd! Samen met de Amerikanen. Is dat niet geweldig? Denk je dat ik niet dankbaar ben?'

'Tuurlijk wel.'

Je kunt maar beter niet te veel terugzeggen bij iemand als Nikos. Het beste is veel luisteren en zelf weinig praten.

'Nou, dat heb je dan mis, ik ben niet dankbaar. Mijn groot-

moeder is dankbaar – alsjeblieft, nou weet je 't. Maar mijn grootmoeder is boerin. Ik bestudeer de geschiedenis. Ik weet ten eerste wat de Engelsen vóór mijn land hebben gedaan, en ten tweede wat ze het hebben áángedaan. Jullie hebben ons eerst geholpen en daarna onder de duim proberen te houden. Ik wil niet grof worden, maar we zijn hier met mannen onder elkaar, ja toch? Daarom zal ik ronduit spreken. Jullie zeiden dat we ons moesten bukken en ons als mietjes moesten laten pakken. Jullie werden kapitalistische indringers en vervolgens kontlikkende oorlogsmisdadigers, geen haar beter dan de Amerikanen zelf. O, jullie hebben onze dankbaarheid verdiend, zeker, maar daarna hebben jullie er misbruik van gemaakt alsof die dankbaarheid eeuwig zou duren. Maar het is zoals in dat liedje van Guns N' Roses, *nothing lasts forever*. Nee toch? Jullie lopen hier nog steeds rond alsof we dikke vrienden zijn, maar jullie denken alleen aan de leuke dingen. Jullie vergeten dat we de kolonels aan jullie te danken hadden. Die monsters waren een cadeautje van jullie, maar dat weten jullie niet meer. Snap je eigenlijk wel waar ik het over héb? Jullie komen nog steeds op bezoek, maar jullie zijn net seniele gasten die de naam van hun gastheer zijn vergeten. En jullie zijn met zoveel! Jullie besnuffelen ons land als honden die andere honden achternazitten. Wat mankeert jullie? Is het in Engeland zo smerig dat jullie allemaal hiernaartoe vluchten? Tja, dat begrijp ik wel, mijn land is mooi, dat staat vast. Alle buitenlanders houden van Griekenland. Ze willen allemaal een stukje van ons. Ze kopen huisjes op de eilanden, met zwembaden die ze nooit gebruiken. Maar jullie Engelsen... nou ja, ik hoop niet dat je een voorkeursbehandeling verwacht. Mijn grootmoeders hebben jouw grootvaders al bedankt. Verwacht van mij geen ereparade.'

Op andere avonden jende hij de Albanezen. Hij negeerde Florent een hele tijd, maar hij praatte wel met Kostandin en Modest. Soms was hij vriendelijk, babbelde wat met ze, kibbelde over de wedstrijden van de vorige avond, maar hij kon plotseeling geagiteerd raken. Kostandin interesseerde hem weinig.

Modest was zijn favoriete doelwit, Modest met zijn blik als van een geslagen hond. Vooral met hem kon het gesprek een gevaarlijke wending nemen.

Vette Donderdag was de dag van het geroosterde vlees, het carnaval, een laatste uitspatting voor de zeven weken durende vastentijd. Het restaurant ging al vroeg open en bleef tot het ochtendgloren klanten trekken. Mevrouw Adamidis werkte in de eetzaal met de meisjes, terwijl haar man zich terugtrok in de oude routines van zijn keuken, zijn bovenlijf slechts gehuld in een T-shirt met AGED TO PERFECTION erop, en de anderen aanvuurde met beloften van extra loon en later, toen die beloften niet meer geloofwaardig waren, met koud bier, cognac en sigaretten. De volgende ochtend sliep Ben tot elf uur, en de Albanen lieten hem liggen. Ten slotte kwamen Chara en Demi hem halen; ze bleven op de drempel van de mannenkamer staan en lokten hem met plagerijtjes naar beneden.

Ze zaten met z'n vieren te eten toen de middagdrukte voorbij was; de keuken was schoongeschrobd en klaar voor de avond. Er was rijst, een schaal groente en meer geitenkarbonades dan ze op konden. Nikos was vroeg thuisgekomen en was met een stoel en een krant in de warmte gaan zitten. De ovens hadden de hitte de hele dag vastgehouden. Ze hadden wat zitten praten, bijna op hun gemak met z'n vijven. Toen het eten klaar was, ruimden ze op en zetten ze koffie. Het was een stille dag, en 's middags was er nooit genoeg werk om de tijd door te komen.

‘En, Engelsman, hoe gaat het vandaag?’

Nikos strekte zijn benen bij de ovens, nog steeds gehuld in zijn motorleer. ‘Niet heel hard aan het werk, zie ik. Ik heb vannacht in bed flink mijn best gedaan. Geloof je me niet? Twee Duitse meiden. Ze wilden allebei met me naar bed, dus ik heb het beste van mezelf gegeven.’

‘Hoe wist je dat?’

‘Hoe ik dat wist? Dat zeiden ze.’

‘Spraken ze dan Grieks?’

‘Duits. Duits komt van Grieks, da's geen probleem voor mij.

Ik weet waar ze het over hadden. Voor sommige dingen is taal niet belangrijk. Neem je me soms in de maling?’

‘Nee.’

‘Mooi zo. Zeg, ben jij getrouwd?’

Het gesprek had al te lang geduurd. Hij droeg zijn ring niet en stak zijn hand op bij wijze van antwoord. Nikos gromde ten teken dat hij het had begrepen.

‘Vrijgezel dus, net als ik. Een vrij man, op zoek naar avontuur. *Als je de tocht aanvaardt naar Ithaka, wens dat de weg dan lang mag zijn, vol avonturen, vol ervaringen.* Ken je dat? Griekse poëzie.’

‘Ik hou niet zo van poëzie.’

‘Hou jij niet van onze Griekse poëzie? Wat kom je hier dan doen, als ik vragen mag? Nee, wacht, ik kan het wel raden. De Engelse meisjes, die zijn net als de Duitse. Dat blonde haar is van een afstand heel mooi, maar van dichtbij, oe! Dan zie je dat ze zichzelf niet verzorgen. En daarom kom je naar het enige land waar je echte schoonheid kunt vinden. En jij, Albanees?’

Ze keken allebei op, Modest bij de gootsteen, Florent met een sigaret in de openstaande deur naar de binnenplaats. Alleen Kostas, die met gebogen hoofd een konijn aan het uitbenen was, ging daarmee door. Hij was er al bijna mee klaar, het laatste vlees kwam in klompjes en brokjes los.

‘Ja, jij. Hoe heet je ook weer?’

‘Modest,’ zei Modest. Hij was de jongste. Toen hij zich aan Ben voorstelde, had hij gezegd dat hij negentien was, maar hij zag er veel jonger uit.

‘Jij bent vast getrouwd. Zo zie je er wel uit. Met een Albanees meisje?’

‘Ja.’ Modest draaide zich weer om naar de gootsteen, en woog in het grijze afwaswater borden op zijn hand. Vanaf de plek waar hij stond, zag Ben hem glimlachen.

De stilte keerde terug en bleef. Het werd buiten al donker. Het zou een mooie, vreedzame avond worden, mits Nikos zijn mond hield. Er begon een merel te zingen. Als hij niet te scherp luisterde – als hij zijn oren half afsloot – was het gezang bijna

verstaanbaar, verwachtingsvol, voegden de lettergrepen zich tot woorden.

*Je bent laat je bent laat je bent laat
schiet nou op! schiet nou op! schiet nou op!*

‘Ze heet Flutura,’ zei Modest door het vogelgezag heen, en Ben kreeg een moedeloos gevoel.

‘Hóé heet ze?’

‘Flutura.’

Nikos lachte. ‘Goeie god, wat is dat voor een idiote naam?’

‘Het betekent vlinder.’ Kostandin zei het zonder van zijn werk op te kijken. Op zijn stemgeluid werd de grijns op Modests gezicht breder. Florent lachte in de deuropening.

‘Omdat ze danst als een vlinder,’ zei hij, en zijn broer begon te giechelen. Florent was groter en ouder dan zijn broer. Zijn stevige lijf hield het licht van de straatlantaarn aan de andere kant van de binnenplaats tegen.

‘Nou, ik ben blij voor je. Jij boft maar, hè?’

‘Ik bof.’ Modest knikte en schokte met zijn schouders. ‘Ik mis mijn vrouw.’

‘Maar je boft dat je een Albanees meisje hebt gevonden. En zij boft ook, ja toch?’

‘Ja?’

‘Weet je waarom?’

‘Nee?’

Zelfs in het laatste restje daglicht zag Ben dat er een blos op Modests gezicht kwam. Alsof hij de klap al gekregen had. Kostandins gezicht was niet te onderscheiden in de vage schaduw van de ventilator.

‘Omdat geen enkele vrouw jou tussen haar benen zou laten wroeten behalve een Albanese. En geen enkele man zou haar dat genoeg willen doen behalve een Albanees. Denk je ook niet?’

Niemand gaf antwoord. Na een korte stilte begon Nikos over iets anders, basketbal, de loterij, onbelangrijke dingen. In de deuropening bewoog Florent. Kostandin en Modest draaiden

zich allebei om om naar hem te kijken. Pas toen hij zijn sigaret op de binnenplaats gooide en de drempel af stapte om hem met zijn voet uit te trappen, waarbij hij de mannen in de keuken zijn rug toekeerde, wendden de andere Albanezen hun blik af.

‘We krijgen problemen,’ zei Kostandin. Ze waren alleen, het werk voor de avond zat erop, de grill was voor de duizendste keer schoongemaakt en klaar voor de klanten van de volgende dag. Ze zaten in het park en dronken bier dat nog koud was van de koelvitrine. Het was een gewoonte geworden, het lege park een middel tegen hun slapeloosheid, de kleine bierdiefstal een vereffende vrijheid. De broers vielen altijd zowat staande in slaap tegen de tijd dat de keuken was schoongeschrobd, maar Ben kon de slaap minder makkelijk vatten, zelfs niet als hij tot in al zijn botten moe was. De adrenaline had tijd nodig om uit hem weg te vloeien. Kostandin had hetzelfde. Vaak waren ze te uitgeput om te praten en dronken ze alleen maar, naast elkaar op het parkbankje bij de klokkentoren. Soms leerde Ben zijn oudere vriend Engels, op andere avonden corrigeerde Kostandin zijn Grieks.

‘Wat zei je?’

‘Ik zei: we krijgen problemen.’

‘Door Nikos?’

‘Door Florent! Ik zeg niet dat het hier makkelijk is voor wie dan ook,’ zei Kostandin, ‘maar hij heeft het echt zwaar.’

‘Omdat hij hier is?’

‘Ja. En omdat hij naar dwaze praatjes moet luisteren.’

Hij liet het flesje Mythos tussen zijn handen heen en weer zwaaien. Zijn hoofd hing omlaag. Zijn stem klonk zo vermoeid dat Ben zeker wist dat ze allebei in slaap zouden vallen, de een van het praten, de ander van het luisteren.

‘Een dapper man zou hem de andere wang toekeren.’

‘Is hij dat dan niet?’

Hij probeerde zich Florent voor te stellen. Hij slaagde er niet in iets anders voor zich te zien dan zijn silhouet in de keuken-deur. ‘Hij lijkt me wel dapper.’

‘Wat weet jij daar nou van? Hij is niet dapper, hij is te jong om dapper te zijn. Hij is net zo erg als die gek van een Griek.’

‘Hoe bedoel je?’

‘Hij had zich thuis in de nesten gewerkt. Dat vertelde Modest. Iets in hun dorp. Ik weet niet wat, dus vraag het mij niet. Sommige dingen zijn onvergeeflijk, wat de priesters ook zeggen. Wat het ook was, het was zo erg dat hij uit het dorp weg moest. Hij is het hoofd van de familie, dus de familie ging met hem mee. Nou ja, hun ouders waren dood, de familie bestond alleen uit hen en twee kleine zusjes, en Modest en Flutura gingen weg, zo moeilijk is dat nou ook weer niet. Florent vond een plek waar ze konden wonen, een heel eind van huis, vlak bij de grens met Griekenland. Ze bouwden daar een nieuwe stad, dus er was werk zat. Toen was de stad klaar en was er opeens geen werk meer. Dus kwamen de jongens hiernaartoe.’

Hij zette het flesje aan zijn mond en probeerde te luisteren. Zijn gedachten gingen narcotisch traag, het bier was zoet en zo koel als regen.

‘En wat vonden ze hier? Klotewerk, klotegeld – en een harte-loos joch dat hen treitert.’

‘Het zijn maar woorden. Hij lacht ze uit, maar hij doet niks.’

‘Maar woorden! Als je dat echt gelooft, moet je maar geen woord meer over woorden zeggen. Dan weet je niet waar je het over hebt.’

‘O jawel. Ik moet zelf ook heel wat van Nikos aanhoren.’

Naast hem in het donker lachte en zuchtte Kostandin.

‘Geloof me, je weet er niks van. Ik heb het niet over Nikos. Die twee jongens zijn nu in Athene. Waar zij vandaan komen, zou geen mens het in zijn hoofd halen zo over iemands vrouw te praten waar hij bij is. Ze zijn opgegroeid in een dorpje in de bergen. Het zijn Ghegs. De Ghegs zijn een erg trots volk. Daar in de bergen letten mensen goed op hun woorden als ze wat over hun burens zeggen. Met vreemden praten ze niet eens. Ze weten dat praten gevaarlijk is. Florent is een ouderwetse jongeman. Hij houdt van zijn dierbaren. Hij heeft voor ze gezorgd, mis-

schien niet zo goed, dat is waar. Misschien wil hij het nu beter doen. Hij is de oudste zoon. Heb jij broers, zusters?’

‘Ik ben de jongste.’

‘Dat is fijn, iedereen houdt van de jongste. Maar in Albanië ben je een heel belangrijk iemand als je de oudste bent. Als je vader sterft, zorg jij voor de familie.’ Kostandin tikte op zijn borst. ‘Ik was ook de oudste, maar in de steden weegt dat minder zwaar. Florent neemt het heel serieus.’

‘Wat gaat er dan gebeuren?’

‘Dat heb ik al gezegd. We krijgen problemen.’

‘Weet Adamidis dat?’

‘Nee.’

‘Misschien kun je het tegen hem zeggen.’

‘Of jij.’

Hij keek van opzij naar Kostandin. Nu hij zijn silhouet in het donker zag, was zijn hoofd niet meer helemaal menselijk. Het veranderde in dat van een muilezel, de vorm ervan zo langwerpig, de beenderen in zijn wangen en oogkassen zo treurig uit gewoonte.

‘We kunnen ons er beter niet mee bemoeien. Wat gebeuren moet, gebeurt toch. En als het voorbij is, drijven ze ons allemaal bijeen en kunnen we opstappen.’

‘Kom, kom, zo erg is het niet. Er is nog niks gebeurd,’ zei hij, maar Kostandin schudde zijn hoofd, en een tijdje zaten ze zwijgend naast elkaar.

De nachten werden warmer. Door de wolken en de nevel heen onderscheidde hij de maan en talloze sterren. Ertussendoor kroop een vliegtuig. Hij probeerde zich voor te stellen dat hijzelf zo hoog in de lucht was, maar het leek even ver weg als Engeland. Naast hem rochelde en spuugde Kostandin.

‘Hoe laat is het op die klok?’

Hij keek van de hemel naar de klokkentoren. ‘Over drieën.’

‘Laat al.’

‘Wil je terug?’

‘Niet echt.’

‘Misschien kunnen we ergens anders nog iets drinken.’

‘Misschien. Maar we hebben geen geld.’

‘Dat is zo.’

Stilte weer.

‘Misschien pak ik zelf mijn biezen wel. Jij moet meegaan. Er gaat morgen een bus naar Vlora. Het bier is daar goedkoper. Je kunt gaten gaan graven in Apollonia. Een schat vinden. Wat houdt je hier?’

Niets, dacht hij murw, en na een poos zei hij: ‘Niets.’

‘Niets. Misschien leert die Griekse jongen dan wanneer hij zijn mond moet houden,’ zei Kostandin, en hij maakte aanstalten om terug te gaan.

Hij dacht aan de keren dat Emine voor hem had gekookt, zoals hij nu voor vreemden kookte. Ze had het niet vaak gedaan. Ze was ruimhartig, maar in dat opzicht had ze altijd iets achtergehouden – een talent. Het was iets wat ze al had besloten te wantrouwen voordat ze elkaar kenden: ze was tot de conclusie gekomen dat koken voor een man beledigend voor haar zou zijn. Haar moeder had jarenlang voor haar vader gekookt, had ze een keer tegen hem gezegd, en toch haatten die twee elkaar, dus wat had het dan voor zin?

Ik kan beter iets nuttigs leren, had ze gezegd. *Bijvoorbeeld hoe ik ons dagelijks brood kan verdienen*. En ze had hem gekust om de angel uit haar woorden te halen.

Ze had haar talent voor zichzelf gehouden, alsof het een tekortkoming was. Ze had het maar één keer laten zien voordat ze gingen samenwonen. Hij had bij haar gelogeed en zijn broer was op bezoek gekomen. Ze had zijn familie nog niet leren kennen en wilde graag indruk maken. Ze had coq au vin gemaakt, een echte, na een jonge haan op de kop te hebben getikt via een verliefde slager in de Covered Market, en ze was er de hele middag mee bezig geweest.

Hij had haar geholpen de bebloede krantenpagina's af te pellen. De haan was een lelijk beest, met een rode kam, een grote,

brede, bleke borst en enorme klauwen vol littekens, zwartgeschubd, reptielachtig, evenzeer bestemd om te vechten als om te graven. Het bloed, het hart en de lever waren speciaal voor Emine apart in een afgedekte plastic beker gedaan. Hij vond die klauwen akelig om naar te kijken, maar de maaltijd was zo lekker dat hij er sprakeloos van was, en Ted had om hen moeten lachen.

Waarom kijk je zo verbijsterd? Het lijkt wel alsof jullie nog nooit tegenover elkaar aan een tafel hebben gezeten.

Op dat moment was het voor hen nog iets vreemds geweest, die kortstondige verbijstering. Pas tegen het eind was die opgelatenheid uitgedijd totdat hun hele leven er vol mee liep. Toen ontaardde hun conversatie vaak in gebabbel en onbegrijpelijke stiltes. Ze waren om elkaar heen gaan draaien als magneten die met de noordpolen naar elkaar toe lagen, alle aantrekking van weleer veranderd in verbijstering en afstoting.

Op het laatst hadden ze twee keer samen in een advocatenkantoor in Cowley gezeten – niet Emine's maatschap, maar een ander, goedkoper, neutraal kantoor – in een vertrek zonder ramen dat desondanks op de een of andere manier vervuld was van een winters grijs licht dat Emine en de advocaten evenzeer leek te temperen als Ben zelf. Geen van beide besprekingen was goed verlopen, en de tweede keer was hij woedend opgestapt, trillend als een oude man, verlamd door razernij. Niettemin had hij ingestemd met alles wat van hem werd geëist. Emine had niet veel gevraagd. Ze had het scheidingsrecht altijd gemeden en leek bijna even onwetend omtrent de praktische kanten ervan als hijzelf. Maar ze had zijn geld nooit nodig gehad, en aan wat ze verder ooit van hem had verlangd wenste ze hem niet langer te houden. Ze had ermee ingestemd dat ze gezamenlijk de voorgedij over hun dochter kregen. Het kerkelijk huwelijk kon niet worden ontbonden, maar de burgerlijke scheiding zou uiterlijk rond de zomer worden uitgesproken.

Hij wist dat de advocaten vonden dat hij er goed van af was gekomen. *Het had heel anders kunnen aflopen*, zo had zijn eigen ad-

vocaat het geformuleerd. *Het had nog een hele toestand kunnen worden, met dat geloof van haar. En omdat ze zelfjurist is. Een mooie, goed geregelde scheiding, afgezien van het meisje.*

Soms kwam hij Emine op het Instituut voor Archeologie of op hun afdeling tegen, met of zonder Foyt in haar kielzog. Beide plekken waren op de een of andere manier hún plekken geworden. Hij was er weggejaagd. En zelfs toen Emine weg was, liep ze in de ogen van anderen nog steeds naast hem, de schim van een echtgenote. Hij merkte het aan de zijdelingse blikken, de gesprekken die verstomden als hij een collegezaal of de docentenkamer binnen kwam. De ondraaglijke Engelse kalmte en stilte.

Hij had overwogen Oxford prijs te geven, het aan Emine en Foyt over te laten en naar Londen te gaan om te kijken of hij zijn draai daar weer kon vinden. Hij was gaan drinken, niet omdat hij het lekker vond, maar met een woest, bodemloos verlangen dat hij nooit eerder had gevoeld en dat hij herkende. Zijn vader had precies zo gedronken. Hij was er als jongen bang voor geweest, had er een hekel aan gehad, en hij verafschuwde het des te meer in zichzelf. Hij was zich ervan bewust hoe fragiel zijn normaliteit was geworden. Zijn geestelijke gezondheid had iets teers dat hij nooit eerder had erkend. Ze was even broos als de oppervlaktespanning van water.

Hij kon niet voorgoed vertrekken. Hij was niet bereid zo veel op te geven. Zijn leven was te diep geworteld om zomaar te kunnen worden afgebroken. Maar hij was desondanks weggegaan. Hij was gevluht, lafaard die hij was.

En voor wie was hij anders gevluht dan voor zichzelf? Alsof dat mogelijk was. Alsof hij ooit aan zichzelf zou kunnen ontsnappen.

Zelfs als Nikos er niet was, kon het gevaarlijk zijn in het restaurant. Dat kwam niet zozeer door de attributen zelf – de messen, het vlees dat in zijn eigen bloed lag, de middelen tot en bewijzen van het kwaad – als wel doordat die attributen aanwezig waren

op een plek waar spanningen heersten. Mensen konden om de onbeduidendste dingen in woede ontsteken. Een verkeerd teruggelaten bestelling kon de ene dag een katalysator zijn en de volgende dag een grapje. De aanleiding kon een geleende lepel zijn, of een onbeheerd achtergelaten pot bonen. En als het zo-
ver was, was dat ene foutje, wat het ook was, als een snuffe zout in kokend heet water.

De sfeer was nog slechter rond het middagmaal, als de bouwvakkers binnendromden, rouwdouwers uit Volos en Larisa. De helft werkte in de nachtploeg en was tegen tweeën moe en licht ontvlambaar. Hun bestellingen kwamen allemaal tegelijk, en als er iets fout ging kon de keuken in een tierende chaos ontaarden. Als dat gebeurde, praatte Modest te veel en Florent te weinig terwijl Kostandin zachtjes verwensingen mompelde, een onuitspreekbare stortvloed van medeklinkers waarvan de Albanezen soms als kleine jongetjes moesten giechelen, maar die hen allemaal ook tot razernij kon drijven; dan stond Modest bij de houtskool met zijn tanden dreigend ontbloot, ruïneerde Ben verkeerd uitgevoerde bestellingen en onderbrak Florent zijn bezigheden met een uitdrukking van zo'n blinde woestheid op zijn gezicht dat ze allemaal stilvielen.

Nikos had zijn belangstelling voor hem verloren, en Florent was niet zijn probleem. Ze waren niet zijn vijanden. Er hing een dreiging in de lucht als zij er waren, waar hij soms dwars doorheen kon lopen voordat hij besepte dat het te laat was. Die dreiging bleek uit de manier waarop de anderen stil werden als ze in hetzelfde vertrek waren. Het leek of ze de seconden na een bliksemflits aftelden.

Hij dacht na over dapperheid. Zelf was hij niet dapper. Hij was als jongen ooit een jaar ziek geweest, doodziek, dubbele longontsteking. Ze hadden hem twee weken in het ziekenhuis gehouden. In de bedden het dichtst bij hem lagen twee jongens en een meisje, alle drie onmiskenbaar ernstiger ziek dan hij. Hij had ze allemaal dapper gevonden.

Hij had hen erom benijd. Hij herinnerde zich nog dat hij achter in de ambulance lag op weg naar het ziekenhuis – de weg schoot onder hem door en zijn moeders gezicht hing bleek boven hem – en ook het sluipende besef dat hij, mogelijk, in gevaar was. Daarna had hij geen waardigheid meer gehad.

Zijn moeder had een keer verteld dat hij vóór die longontsteking het soort kind was geweest waar je je ogen niet af kon houden, een ontdekkingsreiziger, een jongetje dat vreemden aansprak. Na de ziekte was hij veranderd, zei ze. Hij had haar niet tegengesproken, maar zich wel een paar dingen afgevraagd. Was hij werkelijk veranderd? Waar had hij vóór die tijd bang voor moeten zijn?

Misschien was de ziekte alleen maar zijn eerste kennismaking met angst geweest. Misschien had hij tot dat moment niet het voorstellingsvermogen gehad om te begrijpen dat hij niet het middelpunt van de wereld was. Dat hij niet de stuwende kracht was die alles voortdreef, de onkwetsbare held. Dat een mens van alles kon overkomen.

Hij werd een keer midden in de nacht wakker met een gevoel van claustrofobie dat zo sterk was dat het wel een brandalarm leek dat in zijn hoofd afging. Minutenlang bleef hij zitten, de lakens vastgeplakt aan zijn zweet, voordat hij weer wist waar hij was. De kamer, de wasbak, de kalender. De scheef hangende fritouse in de hoek, de andere mannen die sliepen. Hij liet zich weer achteroverzakken, zonder opluchting.

Wat houdt je hier? had Kostandin gevraagd, en hij had geantwoord: *Niets*. En dat was ongetwijfeld waar, want hoe zou het anders kunnen zijn? Het waren maar heel dunne lijntjes die hem naar Metamorphosis hadden gevoerd. Er was daar niets wat tegen het geweld opwoog dat Kostandin voorzag. Hij kon zo naar Albanië als hij wilde. Hij kon overal heen.

Toen kwam Eberhard naar Metamorphosis, en door Eberhard veranderde alles.